

Voszka Éva: Az állami tulajdon pillanatai Gazdaságtörténeti és tudománytörténeti nézőpontok

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2018, 406 o.

A több országban, sok évtizeden át megfigyelhető, a gazdaság és a társadalom meghatározó részét, szektorait érintő jelenségek és folyamatok kutatása és elemzése – a nemzetközi összehasonlító kutatás – napjainkban már csapatmunka. A kutatási tervet, hipotézist kidolgozó vezető kutató vagy kutatócsoport rendszerint kapcsolatba lép a kiválasztott országok, régiók, városok egyetemi tanszékeivel, kutatóhelyeivel, ezeknek – a nemzetközi tudományos közösség által ismert-elismert – tagjaival. A több menetben felálló kutatócsapat körlevelezéssel, munkamegbeszéléseken egységesíti az adatgyűjtés és -feldolgozás módszereit és menetét. Megállapodnak az egységes fogalomhasználatban. Mivel a kutatás és a publikációk nyelve angol, a kutatócsoport tagjainak fontos feladata az országuk nyelvén, nyelvein a témában megjelent kutatási eredmények integrálása, átemelése a kutatási projekt közleményeibe és kiadványaiba.

Az utóbbi évtizedek eseményeit és folyamatait kutatók részben lerövidíthetik (elkerülhetik) a nemzetközi összehasonlításnak ezt a nehézkes és költséges útját. Hiszen nyilvánosak, hozzáférhetőek, megszerezhetőek a nagy nemzetközi szervezetek (OECD, EU, IMF, ENSZ stb.) és egyes országteljesítmény-minősítő magánvállalkozások közleményei. Aki ezekből dolgozik, akár kitűnő egyéni kutatást is végezhet (jó példa erre *Bohle–Greskovits* [2012]).

Voszka Éva könyvének tárgya – az állami tulajdon súlyának időbeli változása – is több országban tartósan, sok évtizeden át megfigyelhető jelenség. Az államosítások és privatizációk százötven éves történetét és az ezt kísérő-befolyásoló elméleteket bemutató és elemző könyv szerzője azonban nem alkalmazta a nemzetközi összehasonlító elemzés előbb bemutatott módszertani-intézményi környezetét, hanem követte a sok évszázados hagyományt: mint a régi professzorok, saját kutatási tapasztalatai és olvasmányai (könyvek, cikkek, kutatási jelentések, nemzetközi statisztikai kiadványok stb.) alapján írta meg könyvét.

Nemcsak nagy mennyiségű és jó minőségű másodlagos forrás ismertében, de jelentős kutatási tapasztalat birtokában választotta ezt a kutatási és közlési stratégiát. Hevenyészett számításaim szerint közel kétszáz, a 19. század második felétől

napjainkig terjedő időszakban lezajlott államosítási és privatizációs eseményt, történetet említ, idéz vagy ismertet. A közelmúltról szóló fejezetekben ezeket kiegészíti a nemzetközi szervezetek statisztikai kiadványaiban fellelhető adatok bemutatásával és elemzésével.

A kutatás határai és szemlélete

A történetekből, eseményekből és a táblázatokból a kutatás térbeli határai is kirajzolódnak. A leggyakoribb helyszínek a nyugat- és dél-európai országok és az Egyesült Államok, de kelet-közép-európai államosításokat és privatizációkat is jelentős számban említ a szerző.

Voszka „szélesebb kontextusban” elemez: „a tulajdon változásának értelmezése szorosan összekapcsolódik a kapitalizmus (vagy általában: a társadalmi-gazdasági berendezkedés) éppen adott formájának változásával, annak elemeként vizsgálandó” (10. o.). A feldolgozott történetek és folyamatok fontos szemléleti hozadéka, hogy „a tulajdonosi szerkezet átalakítása nem szűken vett közgazdasági-technikai intézkedés, hanem olyan *politikai döntés*, amely az állami szerep módosítását is célozza vagy eredményezheti” (uo., kiemelés az eredetiben – L. K.). A tulajdonváltozás együtt járhat a társadalmi-gazdasági berendezkedés gyökeres átalakulásával, ilyenkor zajlanak a rendszerváltó privatizációk és államosítások.

A tulajdonváltozás hullámai

A rendszerváltó tulajdonváltozás a könyvben mellékszál, a gazdaságtörténeti fejezetek elsősorban a kapitalista rendszeren belüli folyamatokról szólnak. Ha figyelembe vesszük a statisztikai adatoknak és meghatározásoknak a szerző által is dokumentált bizonytalanságait és ellentmondásait, az állami és a magántulajdon közötti, gyakran elmosódott határokat (szürkezónákat), a fejlett kapitalista országokban a vizsgált időszakban a magántulajdon, a magánszektor sohasem került kisebbségbe az állami-közösségi tulajdonnal szemben. Az állami tulajdon aránya azonban nem csak országonként különbözött. Voszka fontos kutatási eredménye: a vizsgált országokban jórészt ugyanazokban az években, évtizedekben nőtt, illetve csökkent – azaz időben együtt mozgott – az állami tulajdon részarányának változása. De mi okozta az együttmozgást, a tulajdonváltozás hosszú hullámain? És mi magyarázza az állami szektor méretének országok közötti tartós különbségét?

Voszka Éva nem vezeti vissza egyetlen, korszakokon át megfigyelhető okra az állami tulajdon részarányának közel egy évszázados növekedését. Ebben az első hullámban az államosításokat, valamint az állami vállalatalapításokat és rész tulajdon-növeléseket az állam aktuális szerepvállalásai magyarázzák. A 19. század második felében, „a kapitalizmus első, liberális korszakában sem volt ismeretlen a köztulajdon, amely részint új cégek alapításával, részint magánvállalkozások államosításával bővült” (56. o.). A korabeli fejlesztő állam gazdasági jelenlétének,

terjeszkedésének kedvelt területe volt az infrastruktúra (vasútépítés), a pénzügyi szektor (a bankok államosítása például bizalomépítési célból), de a hadiipar háttérparainak, a vas- és acélipar és a bányászat nagyvállalatainak a köztulajdonba vétele sem ritka.

Az igazi nagy ugrást a 20. század első felének drámai eseményei váltották ki: „Az állami tulajdon nagy léptékű változása (...) biztos jele a rendkívüli helyzetnek. Az 1914 és 1945 közötti három évtizedben egymásra torlódtak a normálistól eltérő állapotok. A világháborúk és az 1929–1933-as világgazdasági válság (...) azt mutatják, hogy a korábbi lokális összecsapások és helyi krízisek most nagy lépésekre váltottak: ha a szó szoros értelmében nem is az egész glóbuszt, de annak fejlett részét átfogták. Az általános tendencia az állami beavatkozás és tulajdonlás további erősödése lett, amelyet az előző korszaknál is ritkábban tarkítottak privatizációs lépések.” (60. o.) Az első világháborúban részt vevő országok kivétel nélkül áttértek a hadigazdálkodásra. Az állam nemcsak az árakat és a piaci tranzakciók egyéb feltételeit szabályozta, de „[s]zoros ellenőrzés alá vonták a szállítást és – természetesen – a katonai célokra termelő, stratégiai jelentőségű ágazatok sorát. Ez több helyütt tömeges köztulajdonba vételt jelentett.” (Uo.)

Az államosítások számos országban a világháborút követő helyreállítási periódusban is folytatódtak. Voszka nem vitatja, hogy a baloldali politikai erők jelentős szerepet játszottak az állami tulajdon kiterjesztésében, de más tényezők, például az önálló állami lét megteremtése vagy egyes új tevékenységek (például légi közlekedés) támogatása is államosításokkal járt számos országban.

Az első világháború utáni rövid és erőtlen fellendülést követte az 1929–1932-es gazdasági világválság. A válság alatt, majd a kilábalás éveiben a legtöbb ország gazdaságpolitikáját eluraló elzárkózás és önellátásra törekvés tovább erősítette az etatista tendenciákat. „Az 1930-as évektől a válság gazdasági és társadalmi hatásainak mérséklésére tett kísérletek, majd az ezzel időben is átfedő háborús készülődés egyaránt erre, az állami beavatkozás – ár- és bérszabályozás, nyersanyagelosztás, majd a termelés közvetlen tervezése és irányítása –, valamint az állami tulajdon kiterjesztése felé terelte a kormányokat.” (67. o.) Az államosítás nem kizárólag az új diktatórikus rendszerek (Németország, Spanyolország és Portugália) sajátossága volt. Az Egyesült Államokban például a *New Deal* idején „[f]ontos eszköz volt a központi eszközből finanszírozott beruházás, amely sok esetben az állami tulajdont is kiterjesztette. 1933-ban alapították az amerikai történelem legnagyobb állami cégét, Tennessee Valley Authorityt, amely a hajózás, az állami árvízvédelem, az áramtermelés, a környezetvédelem komplex feladatait valósította meg, fellenlívte a régió gazdaságát.” (73. o.)

A háború után – újjáépítés, jóléti állam

„A köztulajdon növekedése a békekötéssel sem állt meg, és a kiegyensúlyozottabb viszonyok között is fenntartotta, sőt erősítette a megelőző évtizedekben kialakult jellegzetességeket.” (74. o.) A második világháború utáni állapotok, a határrevíziók,

lakosságcserek, áttelepítések és rendszerváltozások alaposan felborították a világháború éveiben is sokat módosuló tulajdonviszonyokat. Az újjáépítő állam az elhagyott vagy éppen elkobzott tulajdonrészek (gyárak, épületek, pénzvagyon) átmeneti vagy tartós kezelésére – és ezzel tulajdonának növelésére – kényszerült.

A szokatlan helyzetek kezelése szükséges, de aligha elégséges oka a háború utáni hosszú fellendülés időszakában számos nyugat-európai országban megfigyelt államosításoknak. Fontos fejlemény Voszka szerint, hogy „az állami tulajdon növekedése a kapitalizmus formaváltozásához kapcsolódott: a jóléttervező és – továbbra is – fejlesztő, modernizáló állam működésének egyik bázisaként tekintettek rá” (93. o.).

Az államosítás ezekben az évtizedekben jól eladható politikai terméknek bizonyult: „Az állami tulajdon kiterjesztése tehát általános prosperitást helyezett kilátásba, és ezen a kereten belül minden társadalmi csoportnak ígért valamit. A fogyasztóknak a monopóliumok megfékezését, esetleg mesterségesen alacsonyan tartott árakat, az alkalmazottaknak munkahelyeket, esetleg részvételt a vállalati döntésekben, a menedzsmentnek állami forrásokat és kisebb-nagyobb önállóságot a tulajdonostól, a hatóságoknak nagyobb területen érvényesíthető rendelkezési jogokat, a politikusoknak társadalmi békét, hivataluk megőrzését.” (93–94. o.)

A feldolgozott esetekből rendre kiderült, hogy az államosítás céljai között szerepelt a gazdasági ciklusok kisimítása, az elmaradott régiók felzárkóztatása, a foglalkoztatás növelése is. E sikeres politikai termék fő, de nem kizárólagos forgalmazója a baloldal volt, hiszen „sokszor az ellentétes orientációjú pártok is kezdeményeztek ilyen lépéseket” (94. o.).

A nagy privatizációs hullám

Voszka fontos állítása, hogy az 1973-ban az olajárak robbanásszerű emelkedésével járó válságra Európa fejlett régióiban adott válasz, „az állami beavatkozás és tulajdon hagyományosnak tekinthető kiterjesztése (...) rövid távú, tűzoltó megoldásnak bizonyult” (94. o.). Az állami szektor folyamatosan rosszul teljesített: „A [70-es] évtized végén szinte mindenhol veszteséges lett, amiben alapvető szerepet játszottak a politikai indíttatású kríziskezelő-vállalatmentő döntések.” (96. o.)

Az államosítás egyre nehezebben eladható politikai termékévé vált: „A korábban csodaszernek tartott államosítás az újabb válság idején nem tudta elhárítani a recessziót, a munkanélküliség és az infláció együttes növekedését, miközben hozzájárult a makrogazdasági egyensúly romlásához, az eladósodáshoz... Az 1970-es és 1980-as évtized fordulóján a köztulajdonhoz fűzött remények szétfoslása és a válságkezelés kudarca nyomán kialakult az állami tulajdon népszerűtlenségének spirálja.” (Uo.) Tekintélyes közgazdászoknak már a hatvanas években kialakult csoportja megfogalmazta elképzelését „a minimális államról, az állam szabályozó és tulajdonosi szerepének csökkentéséről, a piac hatókörének kiterjesztéséről” (uo.). A sokáig különösebb politikai-közéleti visszhang nélküli elméleti konstrukció (benne a privatizáció – a korábban állami kézben levő javak magántulajdonba

adása, juttatása) a múlt század hetvenes éveinek végétől számos országban a kormányon levő politikai erők programjának fontos és gyakran alkalmazott részévé vált. A szerző által közreadott táblázatból megtudjuk, hogy 1977 és 2002 között 12 európai országban 896 privatizációs tranzakciót hajtottak végre (*Bortolotti–Milella* [2006] 34. o.). Ezekben az országokban a privatizációból származó költségvetési bevételek átlaga elérte a GDP 7 százalékát (97. o.).

Mi okozta a szemléleti-politikai irány alapvető változását?

E fordulathoz biztosan hozzájárult az állami vállalatok csökkenő hatékonysága. Ám nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a bemutatott történetek többségében a több vállalatcsoportban, egy időben végrehajtott privatizációk egy nagyobb intézkedési (reform?) csomag részei voltak. Anélkül, hogy ismertetnénk a jóléti állam fenntarthatóságáról, a túlköltekezés okairól és következményeiről máig tartó vitát, annyi bizonyos, hogy az állami vállalatok értékesítésétől remélt egyszeri költségvetési bevételek lehetővé tették az adóemelések elkerülését, elhalasztását, esetleg a tervezettnél kisebb mértékét. A magánkézbe adástól remélt hatékonyságnöveléstől is hasonló költségvetési hatásokat reméltek. A privatizációban élen járó Egyesült Királyságban „[a] kormányzat általában is azt feltételezte, hogy a magáncégek hatékonyabban fognak működni, mint a megelőző években egyre több veszteséget termelő állami szektor, és erősítik a nemzetközi versenyképességet is.” (99. o.)

A privatizációk gyakoriságát az is növelte, hogy népszerűbb volt, mint amikor a politikai verseny résztvevői a jóléti kiadások visszafogását vagy a jóléti intézmények számának, kapacitásának csökkentését javasolták. A mintaértékű brit privatizációt például a részvényesek (más esetben az alkalmazotti részvényesek) számának tudatos növelése, sajátos népi kapitalizmus kísérte. „A kisbefektetői kör a kibocsátások után a lakosság 7 százalékáról 25 százalékára nőtt ugyan, de már korai vizsgálatok is kimutatták, hogy gyorsan megindult a koncentráció.” (100. o.) A politikusok érvelése szerint a vállalatok magánkézbe adása „nemcsak egyes érdekcsoportok (az állami járszalagról megszabaduló, jobb jövedelmi kilátásokkal kecsegtetett menedzsment, a vállalatbirodalmát növelő nagytőke, a részvényessé váló kisbefektetők vagy a pénzügyi és jogi közvetítők serege) számára hasznos, hanem a hivatalos feltételezések szerint az egész társadalomnak. A fogyasztóknak a verseny élénkülése, így az árak csökkenése, a jobb minőség és választék kedvez, az adófizetők pedig elkerülhetik az elvonások emelkedését rövid és hosszabb távon is.” (139. o., kiemelés az eredetiben – *L. K.*)

Az ígért és vágyott pozitív hatások jelentős része azonban – hasonlóan az államosításokhoz – nem következett be. A privatizációtól például sokan az állam visszahúzódását, zsugorodását remélték, de a piaci koordináció kiterjedését nem kísérte a bürokratikus koordináció tereinek csökkenése. Voszka kutatásaiból kiderül ugyanis, hogy „az állam a magánkézbe adás után sem húzódik vissza – inkább az eszközök, szerepek változásáról van szó: a szabadabb piacok több szabályozást igényelnek, a liberalizáció sokszor re-regulációval jár” (145. o.).

Az ezredfordulón „a neoliberalizmus dogmája gyengülni kezdett”. És nem csupán az akadémiai világban: „A választópolgárok a kedvező hatások helyett a munkanélküliség, az árak és a vagyoni egyenlőtlenségek növekedését tulajdonították

a privatizáció következményének, és elégedetlenségük a politikusokhoz is elért. A következő válság idejére már készen állt mindkét irányzat elméleti és empirikus bírálata is.” (154. o.)

A 2008-as világgazdasági válság hatásai – a nagy sejtés

A több évtizedes privatizációs hullámnak újból egy rendkívüli esemény, a 2008-as világgazdasági válság vetett véget. A szerző a tulajdonváltási történetek dokumentációja mellett ebben az új szakaszban már a korábinál bővebb és alaposabb nemzetközi statisztikai adatbázisból is dolgozhatott.

A válság első hónapjaiban az érintett országokban gyors váltás történt, bankokat, de termelővállalatokat is nagy számban államosítottak – elkerülendő egy beláthatatlan következményekkel járó bankpánikot. A rendkívüli helyzetben az érintett országokban gyorsan teret nyert egyfajta pragmatikus keynesizmus – kiugróan nőttek az államosítással kapcsolatos kiadások. Már ekkor láthatók voltak azonban egy, az újabb hullámra jellemző tanulási folyamat jelei. Az állami segítség – köztük a tulajdonba vétel – hangsúlyozottan ideiglenes, az érintett vállalatoknak záros határidőn belül újból nyereséges üzletmenettel vissza kell térniük a magánszektorba: „az állami bankmentések egyik legfontosabb új jellegzetessége: az állami tulajdonba vétel nem jelentett feltétlenül puha költségvetési korlátot a szónak abban a Kornai János által használt értelmében, hogy az érintettek veszteségeit hosszabb távon közpénzből fedezték, vagy akár a felszámolás kizárt lett volna” (179. o.).

Ezek az állítások már felvezetik Voszka fontos sejtését, felfedezését: sajátos tanulási folyamat zajlott le a gazdaságpolitikusok világában: az új hullámban már sem az államosítást, sem pedig a privatizációt nem tekintik csodaszernek, hanem pragmatikusan, a két tulajdonváltási módot együttesen adagolva alkalmazzák a válság elhárítása során: „mind a kétfajta beavatkozás alkalmas lehet a bajok orvoslására. Azt is mondhatjuk, hogy az 1970-es évek válságának kezelése ismétlődött – csak az egymást követő fázisok nem nyúltak el évtizedekre, hanem néhány év alatt végigfutottak.” (221. o.) Nincsen egyetlen helyes megoldás, a könyv számos példát hoz a próbálkozva tanulásra, valamiféle új eklektika terjedésére. „Mintha az »államosítás vagy privatizáció« örökzöld vitájának helyébe valamiféle középút keresése lépne: a közkezben lévő cégek irányítási rendszerének és hatékonyságának a javítása, piaci jellegű működésük feltételeinek megteremtése.” (223. o.) Vagy másként: „sem az államosítás, sem a privatizáció mögött nem áll egységes, határozott gazdaságpolitikai nézetrendszer” (uo.). Persze ez egy köztes állapotról tett állítás, hiszen még korántsem vagyunk az újabb tulajdonváltási hullám végén.

Tudománytörténeti megközelítés

Könyvének második részében Voszka Éva tudomány- és elmélettörténetre vált: „megvizsgálja az állami tulajdont érintő tudományos felfogásokat”. Megpróbálja kideríteni, „milyen mértékben és milyen módon hatottak a tudományos igényű írások a gazdaságpolitikára” (227. o.).

A szerző nem kutatott levéltárakban, nem intézett körkérdeést az államosítás és privatizáció elméletének (már ha van ilyen) elismert kutatóihoz, workshopot sem szervezett a nagy eszmerendszerek és képviselőik tulajdonfelfogásának a döntéshozókra, a politikusokra vagy a nagyközönségre gyakorolt hatásáról, esetleg a kölcsönhatásáról. Az első részhez hasonlóan itt is az elolvasott, értelmezett könyvek, cikkek, kormányzati jelentések hosszú sora dokumentálja és illusztrálja állításait.

Elemzésében abból indul ki, hogy „[a] neoklasszikus elmélet, amely a közgazdaságtan főárama volt a 19. század utolsó és a 20. század első harmadában, vagyis az állami tulajdon erőteljes növekedésének idején, nem foglalkozott az intézmények szerepével, így a tulajdon kérdésével sem.” (229. o.) Ezért is, hogy a tulajdondiskurzus résztvevői ezekben az évtizedekben főként a politikai mozgalmak teoretikusai: a marxisták és követőik, a reformista szociáldemokrácia, svéd és osztrák közgazdászok, a harmadik utat keresők, köztük keresztényszocialisták voltak. Az írások műfaja is sokféle. Politikai programok elemeiről, ajánlásokról és érték vezérelte, ám „szabályos” tudományos dolgozatokról is olvashatunk a könyvben. Közös tulajdonságuk a kapitalizmus – szűkebben, a fennálló tulajdonviszonyok – radikális vagy mérsékelt kritikája, a kívánatos változások indokolása és bemutatása.

Voszka ismertető elemzését Marx a „valódi társadalmi tulajdonról” írt szövegeinek bemutatásával kezdi. Ezt követi az oroszországi forradalom utáni állapotok hatására a marxi tanokat átértékelő Lenin munkásságának áttekintése. „Az államosítások szélsőséges megközelítésének (úgy is mondhatnánk, paradigmájának) a filozófia és közgazdaságtan eszközeivel is felvértezett ideológiai-politikai kiindulópontja és végcélja tehát világos: a magántulajdon megszüntetése, majd a »pozitív« társadalmi tulajdon létrehozása. De a módszerrel, ütemezéssel kapcsolatban az elmélet több lehetőséget is nyitva hagy, a gyakorlati politika pedig él a lehetőséggel, sőt tovább tagítja azt.” (235. o.)

Marx víziója erősen befolyásolta a mérsékelt(ebb) szocialisták elképzeléseit. Ők azonban másképpen interpretálták a nagy előd szövegeit, mint Lenin és a bolsevikok. Angliában a fabianusok, Németországban és Svédországban a szociáldemokraták a kapitalizmus szocializmusba történő szerves átalakulásának számos jelét, folyamatát vélték felismerni. Már ezért sem követelték a tulajdonviszonyok gyors és radikális átalakítását. Különösen tanulságosak a könyvnek a svéd szociáldemokraták szellemi műhelyeiben folyó eszmecserét bemutató oldalai. Az ebben a közegben domináns felfogás szerint a kapitalizmus fokozatosan, „szerves” fejlődéssel megy át a szocializmusba. A „hagymaelmélet” (Nils Karleby) szerint „a tulajdon nem pusztán fizikai tőke, nem oszthatatlan egység, amelyet egyszerre kell kisajátítani, hanem az – kimondatlanul is a tőke mint termelési viszony marxi elvét követve – a jogok »kötege«. Így egyes részei leválaszthatók, és lépésről lépésre társadalmi befolyás alá rendelhetők.” (240. o.)

A fokozatos átalakulás hívei aligha kerülhették ki a magán- és állami tulajdon hatékonyságkülönbségének elemzését – ha a magántulajdonban levő vállalat hatékonyabb, ne kerüljön állami tulajdonba. „A kisbirtok, kisipar, kiskereskedelem sokáig érintetlen maradhat” – idézi a szerző Schumpetert (248. o.). A „harmadik

út” keresztényszocialista és ordoliberalis teoretikusai a fokozatosság mellett az önkéntességet is hangsúlyozták.

Az időben előre haladva az állam-tulajdon diskurzusban mind nagyobb szerepet kapnak az elméleti közgazdászok, közgazdasági iskolák nézetei. Az állam megváltozott szerepéről – a jóléti államról – folyó vitában kezdetektől a nézetek sokféleségét dokumentálhatta a szerző, akinek a vita későbbi szakaszáról az a véleménye, hogy „ezek az elméletek még kevésbé foglalkoznak az állami tulajdon kérdésével, mint korai társaik. A téma legfeljebb a szűkebb szociálpolitikai területen bukkan fel abban a formában, hogy valamilyen állami szervezet közvetlenül nyújtja-e ezeket a szolgáltatásokat – ami szintén fontos kérdés, de a gazdaság egészében terjedő köztulajdonnak nem ad teoretikus hátteret.” (263. o.) Hasonló eredményre jut Keynes és követői szövegeinek elemzésekor: „Az állami tulajdon kiterjesztése szempontjából az a legfontosabb következtetés, hogy ehhez a keynesianizmus – legalábbis az elméletet és a gazdaságpolitikai javaslatot nézve – nem adott eszmei keretet.” (269. o.)

Voszka Éva következtetése: „Az 1945 utáni államosítások szilárd elméleti alapok nélkül indultak el. Csak az állami szerep növekedésének általános, a keynesi jóléti államban összegződő feltételei adtak neki hátszelet – de természetesen ez sem kevés.” (271. o.)

A nagy privatizációs hullámnak ezzel szemben volt használható elméleti háttere. Színvonalas összefoglalást olvashatunk a híres szocializmusvitáról, benne Hayek, majd Milton Friedman álláspontjáról, de a szerző úgy véli, hogy a privatizáció „teoretikus kereteit nem az új *mainstream* dolgozta ki” (uo.).

Majd így foglalja össze az új intézményi közgazdaságtan témánk szempontjából fontos módszertani újításait: „A tulajdon intézménye iránti érdeklődés – szórványos előzmények után – az 1960-as évektől nem a tudomány fősodrából, hanem a »szélekről« erősödött fel, mégpedig a piacok, a szervezetek mikroökonómiaja felé fordulva. Az új vállalat-, ipariszervezet- és ügynökélmélet, az új gazdaságtörténet és rendszerösszehasonlítás, a jog- és politikatudomány határterületein mozgó gazdasági kutatások közös jellemzője a tranzakciós és információs költségek bevonása az elemzésbe, a cserét és a gazdasági szereplők működését befolyásoló szabályok, szerződések korlátozó hatásainak vizsgálata.” (291. o.)

Az új megközelítést eredményesen alkalmazták a magán- és a köztulajdon összehasonlításában. A közösségi tulajdon esetében kiderült, hogy „e jogok gyakorlói sokszor nem veszik figyelembe tevékenységük minden következményét, akár immorálisnak is tekinthető módon hajlanak a túlzott felhasználásra”. Az állami vállalatoknál „a döntéshozók kevésbé viselik a költségeket, és kevésbé élvezik a hasznokat – ezért szigorúbb korlátozásoknak kell őket alávetni” (294. o.).

A terepkutatások során pedig kiderült, hogy a közszolgáltatásoknál például „az állami cégek általában alacsonyabb árakat alkalmaznak ugyan, de lassabban alkalmazkodnak a piaci változásokhoz, ritkábban vezetnek be költségcsökkentő innovációkat, tőkeigényesebbek, ezért kevésbé hatékonyan működnek, mint a magánkézben levő, szabályozott piacon működő társaik” (295. o.). Vagy még élesebben: „Az állami cégek rosszabb teljesítményének fő oka, hogy nem a hatékonyság növelésére törek-szenek, hanem a politikusok céljait követik.” (297. o.)

Az állami tulajdonú vállalatok mérsékelt teljesítményének tulajdoni-szerkezeti okait feltáró kutatók egy része azután a privatizációt a makrogazdasági teljesítmény javítását szolgáló tényezőként ajánlotta a gazdaságpolitikai döntéshozóknak. A szerző azonban figyelmeztet: ezeket a kutatási eredményeket a folyamatok elindulása után fogalmazták meg. „Így az elméletek csak áttételesen, utólagos igazolásként, sokszor a közös tudás közhelyé vált formáiként gyakorolhattak befolyást – nemcsak a döntéshozókra, hanem a kutatók nagy részére is.” (301. o.)

Működik

Az előzőkben igyekeztünk rekonstruálni a könyv gondolatmenetét, szemléletét, Voszka Éva számunkra legfontosabb állításait és sejtéseit. (Sok fontos gondolatmenetről nem esett szó: például a magyarországi fejleményeket taglaló fejezetekről.) Reméljük, kiderült, hogy a „régimódi” szemlélet és módszer sikerrel volt alkalmazható. Voszka hihető és védhető narratívába foglalta, hogyan és miért hullámozott az állami tulajdon aránya, súlya az elmúlt másfél száz évben a fejlett ipari országokban. Gondosan dokumentálta azt is, ahogy a társadalomtudomány, főként a közgazdaságtudomány értelmezte, esetleg befolyásolta ezeket a változásokat.

Miközben elismerjük szemléletének és módszerének pozitív hozadékait, nem hallgathatjuk el a korlátait. Ezeket a szerző is felmérte.

A könyvben rendre visszatér a kérdés, hogy miként magyarázzuk az országok tulajdonváltási hajlamának eltérő intenzitását és gyakoriságát. Miért jellemez egyes országokat valamiféle visszafogott, másokat intenzív privatizáció vagy éppen államosítás? „Az államosítás és a privatizáció alapján kirajzolódó mintázatok (...) csak kisebb részben, fenntartásokkal feleltethetők meg a »kapitalizmus változatainak«, a rendhagyó esetekre a történeti analízis magyarázatot ad ugyan, de ezek az egyedi tényezők nem rendeződnek el általánosítható szisztéma szerint.” (354. o.)

A típusalkotás korlátainak feloldását a tudománytörténeti megközelítés sem segítette. Miközben nagy élvezettel olvastuk jeles társadalomtudósok, közgazdászok elemzéseit a privatizációról és az államosításról, viszonylag keveset tudhattunk meg arról, hogy a nézeteik hogyan hatottak a politikai döntéshozókra, a gazdaság meghatározó szereplőire. Ehhez elsődleges források – például levelezések, levéltári dokumentumok – alaposabb elemzése segíthette volna a szerzőt.

Mindez nem azt jelenti, hogy a gazdaság- vagy tudománytörténet napjainkban elterjedt módszereivel garantáltan jobb, alaposabb leíró elemzést kapott volna az olvasó az állami tulajdon pillanataiból összeálló hosszú történetről. Az egységes fogalom- és adatkezelés, a nemzeti diskurzusok összehasonlítása csak esély, amivel korántsem biztos, hogy az erre egyszer talán vállalkozó kutatócsoport messzebbre jut, mint szerzőnk. Lehetőségeiket azonban mindenképpen növeli majd, ha elolvassák Voszka kitűnő könyvét, és színvonalas és időtálló leírásait, kételyeit és állításait felhasználják hipotéziseik és kutatási terveik megfogalmazásakor.

Hivatkozások

BOHLE, D.–GRESKOVITS, BÉLA [2012]: Capitalist Diversity on Europe's Periphery. Cornell University Press, New York.

BORTOLOTTI, B.–MILELLA, V. [2006]: Privatization in Western Europe. Stylized Facts Outcomes and Open Issues. FEEM Working Papers, No. 124. <https://doi.org/10.2139/ssrn.936911>.

Laki Mihály

Laki Mihály az MTA KRTK KTI emeritus kutatója, nyugalmazott tudományos tanácsadója.

Közgazdasági Szemle

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a Közgazdasági Szemlét ____ példányban, az alábbi címre:

Megrendelő neve: _____

Címe: _____

A kézbesítés helye: _____

Az előfizetési díjat csekken fizetem.

Az előfizetési díjat pénzüintézeti átutalással egyenlítem ki.

Előfizetési díj egy évre: 26 400 Ft fél évre: 13 200 Ft

dátum

alírás

Megrendelhető levélben: Magyar Posta Rt. 1900 Budapest; faxon: 303-3440;
e-mailben: hirlapelofizetes@posta.hu